

ΓΑΜΗΛΙΟΙ ΑΡΤΟΙ

Υ Π Ο

ΑΓΓ. Ν. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΥ

Ὁ γάμος ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι καὶ τῆς σήμερον θεωρεῖται, ὡς καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς, ἐκ τῶν σπουδαιότερων γεγονότων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διὸ καὶ ἔχει περιβληθῆ δι' εἰδικῶν κατ' ἔθιμον θεσμῶν καὶ τελετουργιῶν, παραλλήλως πρὸς τὰς περὶ αὐτοῦ διατάξεις τοῦ θεοῦ δικαίου. Οὕτω συντελεῖται δι' αὐτοῦ ἡ σύστασις τῆς οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἀποβλέπει οὐ μόνον εἰς τὴν πλήρωσιν ἀμοιβαίως τῶν ἀναγκῶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀλλὰ καὶ εἰς παιδοποιίαν. Εἰς τὸν γάμον οὕτω μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦτο, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἐν αἷς κυρίως ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος, ἀπαντῶνται κατὰ τόπους νόμιμα θρησκευτικοῦ ἢ μαγικοῦ περιεχομένου, διὰ τῶν ὁποίων, συνδεδεμένων μὲ τὸ τυπικὸν τῆς σχετικῆς ἑορταστικῆς λειτουργίας, ἐπιζητεῖται τὸ μὲν ἢ προστασία τοῦ νέου ζεύγους ἀπὸ παντὸς κακοῦ, τὸ δὲ ἢ μετάδοσις εἰς αὐτὸ δυνάμειος πρὸς γονιμότητα καὶ γενικῶς εὐτυχίαν εἰς τὸν ἔγγαμον βίον του.

α) Ὁ σῖτος διὰ τὸν γαμήλιον ἄρτον

Εἰς τὴν ἐν γένει προετοιμασίαν τῆς τελέσεως τοῦ γάμου, πλὴν ἄλλων, σημαντικὴν θέσιν καταλαμβάνει ἡ τελετουργικὴ παρασκευὴ τοῦ διὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ γάμου ἄρτου, εἰδικιώτερον δὲ ἢ τῆς κουλλούρας τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης κ. ἄ.

Ὁ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀναγκαῖος σῖτος, ὡς καὶ δι' ἄλλας ἑορταστικὰς ἀνάγκας, ἐπιλέγεται ὑπὸ τοῦ γεωργοῦ κατὰ τὸ ἀλώνισμα, ὡς ἐθίζεται ἐν Σκύρῳ¹ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ σῖτος οὗτος πέμπεται κατὰ τὸ ἔθος εἰς ποσότητά τινα εἰς τὰς οἰκογενείας, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ τελέσουν τοὺς γάμους τῶν τέκνων των, μόλις αὐτὰ ἀποστείλουν εἰς συγγενικά ἢ φιλικὰ των πρόσωπα προσκλήσεις περὶ συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἑορτασμὸν, ὡς ἐπὶ παραδ. εἰς Σιταριάν Φλωρίνης², ἔνθα κάθε

¹ Βλ. Νίκης Α. Πέριδικα, Σκύρος, τόμ. Ι, Ἀθήναι 1940, σ. 158.

² Βλ. Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας (ἐφεξῆς βραχυγραφικῶς: Κ. Α.) χφ. 2787, σ. 12 (συλλ. Προκοπ. Παπανούση, Σιταριά Φλωρίνης, 1963). Πρβλ. καὶ ἐκ Πυλίας Κ. Α., χφ. 1378Α, σ. 5 (συλλ. Γεωργίας Ταρσούλη, Καπλάνι Πυλίας, 1939).

προσκληθείς οικογενειάρχης στέλλει «ένα κόσκινο γεμάτο σιτάρι», ούτω δὲ συγκεντρῶται ἡ ἀπαιτουμένη ποσότης διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου. Εἰς τὴν Τῆλον¹ οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων διαθέτουν ἕξ ἡμισείας τὴν ἀπαιτουμένην ποσότητα σίτου ἢ κριθῆς. Οὕτως εἰς τὰς οἰκίας τῶν μελλονύμφων, ἐνιαχοῦ εἰς τὴν αὐλὴν² ἢ εἰς κεντρικὸν δωμάτιον³ ἐπὶ ἠπλωμένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου σινδονίου ἢ ἐπὶ δύο ἕως τριῶν «κιλιμῶν»⁴ ἢ μιᾶς «κουβέρτας»⁵, κατατίθεται ὁ προσφερόμενος σῖτος ὑπὸ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον οἰκογενειῶν. Ἐπὶ τοῦ σωροῦ τοῦ σίτου τούτου τοποθετεῖται σταυρὸς ἐκ πρασίνων κλάδων καὶ ἀνθέων⁶, εἶτα δὲ «κυλιῶνται» ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ τῶν παρισταμένων δύο ἀγόρια καὶ ἓνα κορίτσι. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν γέννησιν ὑπὸ τοῦ ζεύγους τέκνων καὶ μάλιστα ἀρρένων, τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς στυλοβάται τῆς οἰκογενείας, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ φυσικοὶ⁷ κληρονόμοι τῆς ἀκινήτου περιουσίας αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς οὗτος διατυπώνεται ἔτι καὶ εἰς τὰ ῥθόμενα ὑπὸ τῶν παρισταμένων ᾄσματα:

*Νὰ γεννηθοῦν πολλὰ παιδιά
νὰ εἶναι ἀγόρια καὶ κορίτσια,
.
καὶ νὰ τρανέφουν τὰ παιδιά,
νὰ γίνων παλληκάρια*.*

Οἱ κυλιόμενοι ἐπὶ τοῦ σίτου παῖδες, ὡς ἐπίσης καὶ ὅσα ἄτομα θὰ χρησιμοποιηθοῦν κατόπιν διὰ τὴν ζύμωσιν τῶν ἄρτων τοῦ γάμου, πρέπει νὰ εἶναι ἀμφιθαλεῖς. Σημειώνομεν οὕτως ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Πέλλης⁸, ὅτι οἱ εὐρισκόμενοι πέριξ τοῦ σωροῦ τοῦ σίτου, ἀφοῦ λάβουν εἰς χεῖρας «τούρταν», τοποθετοῦν

¹ Βλ. Δημ. Χαβιαράν, εἰς περ. «Ζωγράφ. Ἰγών», τόμ. Α', ἐν Κων/λει 1891, σ. 265.

² Βλ. Κ. Λ., χφ. 2579, σ. 6 (συλλ. Ἑλένης Κόλλια, Ἀρχαγγέλος Ἡμαθείας, 1962).

³ Βλ. Κ. Λ., χφ. 2394, σ. 331 (συλλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης, 1961).

⁴ Βλ. Κ. Λ., χφ. 2394, ἔνθ' ἀν., σ. 439.

⁵ Βλ. Κ. Λ., χφ. 2786, σ. 22 (συλλ. Ἰωάνν. Φωτιάδου, Ἀχλάδα Φλωρίνης, 1963).

⁶ Βλ. Δημ. Μπαλάνου, Τὸ φυτικὸν βασίλειον ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως, Πειρ. Γράμματα 1 (1940), τευχ. 2, σ. 16-17.

⁷ Κ. Λ., χφ. 1478, σ. 113 (συλλ. Μαργαλητῆς Τσάκωνα, Μανιάκι, 1941).

⁸ Κ. Λ., χφ. 2786, ἔνθ' ἀν., σ. 23.

⁹ Κ. Λ., χφ. 2394, ἔνθ' ἀν., σ. 240.

αὐτὴν συμβολικῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀμφιθαλοῦς¹ ἄρρενος παιδίου, τὸ ὁποῖον ἀργότερον θ' ἀναλάβη τὸ ζύμωμα, «ἀνάπιασμα», τῶν προζυμιῶν.

Ἐπίσης οὗτος διὰ τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου, ἀφοῦ, ὑπὸ τὴν συνοδείαν μουσικῆς καὶ ἁσμάτων, ἀφαιρεθοῦν ἐξ αὐτοῦ μετὰ προσοχῆς ὑπὸ νεανίδων² αἱ ξένα οὐσία, κομίζεται, ὁμοίως ὑπὸ συνοδείαν μουσικῆς ἁσμάτων καὶ χορῶν, εἰς πλησίον ποταμὸν ἢ πηγὴν πρὸς πλῆσιν (Κύπρος)³.

Ἡ μετὰ τὸ στέγνωμα ἄλλοις αὐτοῦ ἐγίνετο παλαιότερον διὰ χειρομύλου εἰς τὰς οἰκίας τῶν γονέων τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἢ εἰς γουδι⁴ ὑπὸ νεανίδων τῇ συνοδείᾳ ἐπίσης μουσικῆς καὶ τραγουδιῶν⁵. Ὄταν διὰ τὴν ἄλλοις χρησιμοποιοῦνται κοινοὶ μύλοι (νερόμυλοι ἢ ἀνεμόμυλοι), τότε ὁ σῖτος κομίζεται ἐκεῖ πρὸς ἀλευροποίησιν, ἐπίσης μετὰ μουσικῆς καὶ τραγουδιῶν⁶. Συνήθως τὸν σῖτον μεταφέρει νεᾶνις ἀμφιθαλής, ἢ ὅποια ἐν Ἡπειρῷ δέον νὰ φέρη μαζί της «σακκούλι»⁷ μὲ κουλλούραν ἄρτου ἐντὸς αὐτοῦ, εἰδικῶς παρασκευασθεῖσαν, ὡς ἀμοιβὴν εἰς τὸν

¹ Βλ. γενικότερον περὶ τῶν ἀμφιθαλῶν εἰς τὴν μελέτην τοῦ *Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη*. Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ, Ἄρχ. Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, τόμ. ΙΓ' (1946-47), σ. 199-200.

² Βλ. *Ἡρ. Μ. Καραναστάση*, Τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου στὰ χωριά τῆς Κῶ, Ἀντιμάχεια καὶ Καρδάμενα, Δωδεκ. Ἀρχεῖον, τόμ. Δ' (1959/60), σ. 232. Πρβλ. *Α. Σ. Παπαντωνίου*, Γαμήλια ἁσμάτα, προπόσεις καὶ εὐχαίαι χωρικῶν Ἀρκαδῶν, Ἀρκαδ. Ἐπετηρίς, τεύχ. 2 (1906), σ. 182.

³ Βλ. *Ἀθαν. Σακελλαρίου*, Τὰ Κυπριακά, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 720. Ἔτι Κ. Λ., χφ. 2754, σ. 11 (συλλ. *Α. Ἰ. Κοκολιοῦ*, Λαογραφικὰ ἐκ Κύπρου, 1963).

⁴ Βλ. *Μ. Μακρυγιαννοπούλου*, Ὁ ἄρραβὼν καὶ ὁ γάμος, ἔκδ. Πέργαμος, 1929, σ. 250. Πρβλ. ἐξ Ἱεροπηγῆς Καστορίας Κ. Λ., χφ. 2459, σ. 213 (συλλ. *Βασ. Διαμαντοπούλου*) ἐνθα «μαζεύονται οἱ κοπέλλες καὶ κοπανίζουσι (κόπανος εἶναι ἓνα χοντρὸ ξύλο) σιτάρι . . .».

⁵ Παρατίθενται σχετικὰ δίστιχα ἐκ Κύπρου· βλ. *Π. Λεοντίου*, Τραγοῦδια τοῦ γάμου, Μαθητ. Ἐστία, ἔτ. ΙΓ' (1962), ἀρ. 33, σ. 37 :

*ὦ, Παναγία Λέσποινα, μὲ τὸμ μονογενῆ σου
καμμιά δουλειὰ ἐγ γίνεται μὲ δίχως τῆβ βουλή σου.
Ὁ οὐρανὸς ἐν στραντζυλὸς τζαί τ' ἄστρα μέσ' τῆμ μέσην,
ἐλᾶτε ξένοι τζαί διτζοί ν' ἀλέσωμεν τὸ ῥέσιν.*

*Τὰ χιόνια ἀλεύρια νὰ γενοῦν καὶ τὰ πονλιὰ δαμάλια
κ' ἢ θάλασσα γλυκὸ κρασί, νὰ πιοῦν τὰ παλληκάρια,
νὰ πιοῦνε, νὰ μεθύσουνε, νὰ πᾶνε γιὰ τῆ νύφη.*

(Κ. Λ., χφ. 856, σ. 2, συλλ. *Ν. Ἀλεξοπούλου*, Μαντινεῖα Ἀρκαδίας, 1914).

⁷ Βλ. *Κατίνας Γ. Παπᾶ*, Γαμήλια ἔθιμα τῆς Β. Ἡπειροῦ, Ἡπειρ. Ἐστία 5 (1956), σ. 350.

μυλωνᾶν διὰ τὴν ἄλεσιν τοῦ σίτου¹. Ἐκ τῆς κουλλούρας ταύτης θὰ γευθοῦν πάντες οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὸν μύλον², θὰ ριφθῆ δὲ καὶ τεμάχιον εἰς τὴν μυλόπετραν³, ὅπου ἀλέθεται ὁ σίτος. Ἐὰν ὁ ἄρτος οὗτος δὲν καταναλωθῆ ἔνταῦθα, ἡ νεάνις (ἢ αἱ νεάνιδες) θὰ παραλάβῃ τὸ ἀπομείναν μέρος, τὸ ὅποιον θὰ διανείμῃ ἐπιστρέφουσα εἰς ὄσους συναντήσῃ καθ' ὁδόν. Ἐπρεπε δηλαδὴ ὁ ἄρτος τῆς κουλλούρας ταύτης νὰ καταναλωθῆ καὶ μὴ ἐπιστραφῆ εἰς τὸν οἶκον.

Συνήθως αἱ προσερχόμενα εἰς τὸν μύλον νεάνιδες ἄδουν διάφορα ἄσματα, ὡς ἐν Ἠπειρῷ τὸ κατωτέρω⁴:

- Νυστάζω, νυσταρίζω,
καὶ ποιός πάει στὸ μύλο ;*
— *Κοιμήσου, κορασιά μου,
κ' ἐγὼ πάω στὸ μύλο.*
- 5 — *Νυστάζω, νυσταρίζω,
καὶ ποιός θὰ μοῦ τ' ἀλέσῃ ;*
— *Κοιμήσου, κορασιά μου,
κ' ἐγὼ θὰ σοῦ τ' ἀλέσω.*
- *Νυστάζω, νυσταρίζω,*
- 10 *καὶ ποιός θὰ τὸ ξαγιάσῃ ;*
— *Κοιμήσου, κορασιά μου,
κ' ἐγὼ θὰ τὸ ξαγιάσω.*

Ὁ μυλωνᾶς, μόλις ἀντιληφθῆ τὴν πομπὴν τῶν προσερχομένων νεανίδων, θὰ διακόψῃ τὴν ἄλεσιν ἄλλου σίτου, διὰ νὰ δοθῆ οὕτως ἡ προτεραιότης εἰς «τὰ ἀλέσματα» τοῦ γάμου. Κατὰ τὸ ἔθιμον ἐπιβάλλεται νὰ ἀλεσθῆ ὁ σίτος τοῦ γάμου τὴν ἰδίαν στιγμὴν, καθ' ἣν μετεφέρθη, ἵνα μὴ τὸ ἄλεσμα, ὅπερ προορίζεται

¹ Ξενοφ. *Δ. Ἀναγνωστοπούλου*, Λαογραφικὰ Ροῦμέλης, Ἀθήναι 1955, σ. 40. Πρβλ. ἐξ Αἰτωλίας Κ. Λ., *χφ.* 916, σ. 368, ἔνθα «τ' ἄλεσμα ποὺ φέρνουν ν' ἀλέσουν τὴ βδομάδα τοῦ γάμου καὶ τὸ ἄχον νὰ ἀναπιάσουν τὰ προζύμια δὲν ξαϊάζεται». Ἐξ Ἰωαννίνων βλ. Κ. Λ., *χφ.* 2037, σ. 79 (συλλ. *Λημ. Δρογγία*, Χρυσοβίτσα Μετσόβου Ἰωαννίνων, 1952). Κ. Λ., *χφ.* 1475, σ. 19 (συλλ. *Μαρίας Ἰωαννίδου*, Ἁγία Ἄννα Εὐβοίας, 1942) καὶ Κ. Λ., *χφ.* 2894, σ. 55 (συλλ. Ἀ. Δευτεραίου, Ἄνω Κλειναὶ Φλωρίνης, 1964).

² Κ. Λ., *χφ.* 2894, ἔνθ' ἄν., σ. 156 καὶ Ἡλία Κ. Σαμαρᾶ, Λαογραφικὰ Κλειστοῦ Εὐρυτανίας, Ἀθήναι 1964, σ. 67.

³ Κ. Λ., *χφ.* 2894, ἔνθ' ἄν., σ. 156.

⁴ Κ. Λ., *χφ.* 248, σ. 6 (συλλ. *Αἰκατ. Παπαῖ*, Δέλβινον Ἠπειροῦ, 1921). Πρβλ. καὶ *Κατίνας Γ. Παπαῖ*, ἔνθ' ἄν., σ. 350.

δι' ἱερὸν σκοπόν, τὸν γάμον, παραμείνῃ εἰς τὸν μύλον, ὅπου, κατὰ τὰς λαϊκὰς δοξασίας, ἐλλοχεύουν ἀόρατα ἐπικίνδυνα πνεύματα.

β) Κοσκίνισμα - προζύμι

Ἐπειδὴ τὸ ἄλευρον τοῦτο κομισθῆ ἀναλόγως εἰς τὰς οἰκίας τῶν μελλονύμφων, θὰ τεθῆ ἐντὸς σάκκων καινουργῶν, μὴ μεταχειρισμένων (Λιγουριὸ Ἄργολίδος)¹.

Ἡ ζύμωσις κατόπιν τοῦ προζυμοῦ, τὸ «ἀνάπιασμα», ὡς λέγεται, γίνεται συμφώνως πρὸς καθωρισμένον τυπικόν². Τρία ἄρρενα παιδιά³, ἀμφιθαλῆ, θὰ μεταβοῦν εἰς τὴν κρήνην πρὸς μεταφορὰν τοῦ ἀναγκαίου ὕδατος (Μακεδονία)⁴. Εἷς τινὰς μάλιστα τόπους, ὡς εἰς τὸ Μανιάκι Πυλίας, οἱ παῖδες οὗτοι ἔρχονται εἰς τὴν κρήνην μετρηφισμένοι μὲ ἐνδύματα «κοριτσιίστικα»⁵. Κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὴν βρύσιν δὲν ἐπιτρέπεται τις νὰ ὀμιλήσῃ οὔτε νὰ ἀκουμβήσῃ εἷς τι σημεῖον, οὕτω δὲ θὰ κομισθῆ ἐντὸς καινουργοῦς καὶ ὀλοκεντημένης στάμνας (Σκῦρος)⁶ τὸ «ἄκριτο», τὸ ἀμίλητον νερόν⁷. Ἐν Πελοποννήσῳ οἱ ἀκολουθοῦντες εἰς τὴν μεταφορὰν ταύτην τοῦ ὕδατος τραγουδοῦν :

*Τρέχον τὰ νερά, τρέχον κ' οἱ βρύσες,
τρέχει κι ὁ γαμπρός νὰ πάη στὴ νύφη.
— Βρύση κροτόβρυση, κρυσταλλωμένη,
βγάλε κροτό νερό κρυσταλλωμένο,
5 νὰ γιομίσουμε χρυσὰ κανάτια,
ν' ἀναπιάσουμε χρυσὰ προζύμια⁸.*

¹ Βλ. Χρ. Α. Γιαμαλίδην, ἐν Λαογρ. 5 (1915), σ. 647, 4.

² Ἄλ. Χ. Μαρμπούλου, Ἡπειρος, τόμ. Α', Ἀθήναι 1961, σ. 147. Ἐπι Κ. Καραπατάκη, Γάμος τοῦ παλίου καιροῦ (Λαογραφικά τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν), Ἀθήναι 1960, σ. 161.

³ Γεωργίας Ταρσοῦλη, Ὁ γάμος στὰ χωριά τῆς Πυλίας, Πελοπ. Πρωτοχρονιά, τόμ. Δ' (1960), σ. 263. Ἀλλαγὴ στέλλεται ἐν παιδίον νὰ φέρῃ ὕδωρ ἀπὸ τρεῖς κρήνας, ὡς ἐθίζεται εἰς τὰ χωριά τοῦ νομοῦ Φλωρίνης. Βλ. Κ. Λ., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 56.

⁴ Βλ. Γ. Τριανταφυλλίδην, εἰς Μακεδ. Ἡμερολ. ἔτ. 1938, σ. 140.

⁵ Κ. Λ., χφ. 1474, σ. 44 (συλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι, 1938).

⁶ Βλ. Νίκη Πέροδικα, ἐνθ' ἄν., σ. 112.

⁷ Βλ. Γεωργ. Αἰκατερινίδου, Τὸ «ἀμίλητο νερό» εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ. Ἐπετ. τοῦ Λαογρ. Ἄρχ., τόμ. 15/16 (1962/63) σ. 56. Εἰς Γρεβενά, βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 53.

⁸ Κ. Λ., χφ. 1508, σ. 163 (συλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι, 1944). Περὶ ἀνάλογον ἐξ Ἡπείρου ἐν Λαογρ. 5 (1915), σ. 32 καὶ ἐξ Ἀρκαδίας εἰς Κ. Λ., χφ. 856, σ. 3.

Καθ' ὁδὸν γίνονται στάσεις, καθ' ἃς χορεύουν καὶ ρίπτουν πυροβολισμούς¹ εἰς τὸν ἀέρα κρούοντες συγχρόνως διάφορα ἀντικείμενα πρὸς πρόκλησιν θορύβου. Σημειωτέον ὅτι ἡ πομπή, ἐπιστρέφουσα ἐκ τῆς πηγῆς, ἀκολουθεῖ ἄλλην ὁδὸν ἐκείνης, ἣν ἐξρησιμοποίησε κατὰ τὴν ἐκεῖ μετάβασιν².

Εἰς τὴν οἰκίαν, ὅπου θὰ μεταφερθῇ τὸ «ἀμίλητο νερό», ἔχουν συγκεντρωθῆ³ συγγενεῖς καὶ φίλοι τῶν μελλονύμφων· ἐκ τούτων νεάνιδες ἀμφιθαλεῖς κοσινίζουσι τὸ ἄλευρον, ἐνῶ οἱ παριστάμενοι ἄδουσι διάφορα ἄσματα, ὡς π.χ. τὸ ἐπόμενον καὶ ἄλλα⁴.

Σὲ — πυ — κ — νά — πυ — κ — νά — εἶ — ν' — τ' — ἀ — λ — ε — ύ — ρ — ι — α
κί — ν — α — εἶ — ν' — τ — α — λε — ύ — ρ — ι — α
κι — ἀ — να — α — φ — ρ — α — τα — εἶ — ν' — τ — α — προ — ζ — ύ — μ — ι — α
τὰ — προ — ζ — ύ — μ — ι — α

Σὲ πυκνά πυκνά εἶν' τ' ἀλεύρια
κι ἀ-να-φράτα εἶν' τὰ προζύμια
κι ἀγόρας, πὸν τ' ἀναπιάνει,
νά 'χη μάννα καὶ πατέρα,
δ νά 'χη ἀδέρφια καὶ ξαδέρφια,
νά 'χη σύγγινο μεγάλο⁵.

¹ Ἐκ Πελοποννήσου βλ. *Γεωργ. Ταρσούλη*, ἔνθ' ἀν., σ. 263, ὡς καὶ Κ. Λ., χφ. 1159, σ. 64 (Κορώνη Πυλίας, 1938). Ἔτι ἐκ Πόντου βλ. *Δ. Χατζηιωαννίδου*, Ὁ Τοναμᾶς, Ποντ. Ἑστία, 14 (1963), σ. 7002. Πρβλ. καὶ ἐκ Παραμυθίας Κ. Λ., χφ. 1422, σ. 241 (συλλ. *Μαρίας Λιουδάκη*, Βλαχοζῶρι Παραμυθίας, 1940).

² Κ. Λ., χφ. 2790, σ. 16 (συλλ. *Γεωργ. Μπούτση*, Περικοπή Φλωρίνης, 1963). Πρβλ. Ἄθην. Χ. Μπούτση, Προλήψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἐρμηνεῖα αὐτῶν, Ἄθη-ναί 1931, σ. 51.

³ Βλ. *Ἐστ. Γ. Πολίτου*, Ὁ γάμος ἐν Λευκάδι, Λαογρ. 1 (1909), σ. 310.

⁴ Ἡ μουσικὴ καταγραφή τοῦ παρόντος ἄσματος, ὡς καὶ τοῦ ἐν σελίδι 162, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ συντάκτου - μουσικοῦ Σπ. Περιστέρη.

⁵ Βλ. Σπ. Περιστέρη εἰς Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. ΙΕ' - ΙΣΤ' (1962 - 63), σ. 289.

Κατὰ τὸ κοσκίνισμα τοῦ ἀλεύρου ἐντὸς σήτας τραγουδοῦν :

*Σήτα, μεταξόσητα,
σήτα, ψιλή μου σήτα,
σήτισε, ξεσήτισε
τοῦ γαμπροῦ μας τὸ προζύμι¹.*

Αὕτη τίθεται κατὰ τὸ κοσκίνισμα ἐπὶ τῆς «ὁμορφοπελεκημένης»² σκάφης «ἀνάστροφα»³, ἥτοι μὲ τὸ στόμιον πρὸς αὐτήν, πρὸς τὸν σκοπὸν κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν νὰ μὴ «πιάνουν τὰ μάγια», μάλιστα δὲ καὶ ἡ κόρη, ἡ ὁποία θὰ κοσκινίσῃ τὸ ἄλευρον, φέρει πρὸς τοῦτο εἰς τὴν μέσην τῆς μάχαιραν⁴.

Ἡ κόρη πλησιάζει πρὸς τοὺς «ζυμωτήρας» μὲ τὰς χεῖρας ἠνωμένες⁵ καὶ τὰς παλάμας ἀνεστραμμένες διὰ νὰ ρίψῃ ἄλευρον ἐπὶ τῆς ἀνεστραμμένης⁶ σήτας.

Ἐν Λευκάδι⁷ τὸ διὰ τὰ προζύμια προοριζόμενον ἄλευρον κοσκινίζουν τρία παιδιά, παρομοιαζόμενα πρὸς τρία λαλοῦντα ἀηδόνια, ὡς :

¹ Κ. Α., χφ. 1620, σ. 2 (συλλ. *Θέμελη*, Λευκάς, 1956).

² Κ. Α., χφ. 1809, σ. 28 (συλλ. *Κων. Πολυχρονοπούλου*, Κοτύλιον Ὀλυμπίας, 1953). Κ. Α., χφ. 1474, ἔνθ' ἄν., σ. 111, ἄσμα. Ἔτι Κ. Α., χφ. 2089, σ. 5-6 (συλλ. *Κων/νου Πάλλμου*, Λευκάς, 1954) καὶ Κ. Α., χφ. 1998, σ. 2-3 (συλλ. *Θ. Παπαχαλαμπους*, Χρῦσοβον Ναυπακτίας, 1953), ἔνθα καὶ ἄσματα εἰδικὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν σκάφην τοῦ ζυμώματος τῶν γαμηλίων ἄρτων.

³ Πρβλ. *Δ. Γουσίον*, Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, ἐν Λειψία 1894, σ. 74. Ἐνταῦθα δὲν πιάνουν τὰ μάγια αὐτὸν ποῦ φορεῖ ἀνάποδα τὸ ἔνδυμά του. Πρβλ. καὶ *Γ. Ἀ. Μέγα*, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογρ. 7 (1923), σ. 478: «τ' ἀργαλεῖα γέν'τα σ' οὔλα ἀνάποδα (τὸ πάμ' τὸ βάζαν κάτ' καὶ τὸ κάτ' τὸ βάζαν πάμ')» πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μαγγανείας. Ἐπίσης, ὅταν ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀναφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ διαβόλου, θέτουν ἀμέσως ὀρθίαν τὴν παλάμην διὰ προφύλαξιν· βλ. ἐν Παρνασσῶ, τόμ. Ζ' (1965), σ. 34.

⁴ Βλ. *Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου*, Λαογραφικὰ ἐξ Ἡπείρου, Λαογρ. 5 (1915), σ. 41. Ἐπίσης ἐν Λευκάδι· βλ. *Εἰδοταθ. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἄν., σ. 310. Πρβλ. καὶ Κ. Α., εἰς χφ. 2792, σ. 81 (συλλ. Ἀστερίου Παπανικολάου ἐξ Ἐλασσόνας, 1963)· καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δαιμονικῶν ὄντων ἀναφωνοῦν «σίδερο 'ς τὴ μέση μας»· βλ. ἐν Παρνασσῶ, ἔνθ' ἄν., σ. 347. Πρβλ. καὶ ἐκ Σαρανταπόρου Ἐλασσόνας Κ. Α., ἀρ. χφ. 1969, σ. 29 (συλλ. Ἰ. Κωσταρίκου, 1953), ἔνθα «ζώνονται ἓνα λουρὶ καὶ ἓνα σζεπάρι γιὰ νᾶναι ὅπως λένε ἡ νύφη στερεωμένη».

⁵ Βλ. Κ. Α., χφ. 2792, ἔνθ' ἄν., σ. 81.

⁶ Βλ. Ἐλληνικῆς Σαραντῆ-Σταμούλης, Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες τῆς Θράκης, Λαογρ. 14 (1952), σ. 191.

⁷ Βλ. *Εἰδοτ. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἄν. Πρβλ. καὶ ἐκ Πελοποννήσου *Γεωργίαν Ταρσούλη*, ἔνθ' ἄν., σ. 263. Διὰ τὰ συμβαίοντα ἀλλαγῶν βλ. Κ. Α., χφ. 2758, σ. 44 (συλλ. *Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη*, Κίμωλος, 1963). Ἐλληνικῆς Σαραντῆ-Σταμούλης, ἔνθ' ἄν., σ. 191. *Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἄν., σ. 36.

*Τρίγρια ἀηδόνια ᾽κεῖ λαλοῦνε
στοῦ γαμπροῦ μας τὰ προζύμια.
Τό ᾽να κλώθ', τ' ἄλλο γνέθ',
τ' ἄλλο ᾽κεῖ λαλεῖ και λέει:*

5 — *Ποταμέ μου, ἄχ, χλιανέ μου,
τὰ νερά σου
ν' ἀναπιάσουμε προζύμια,
γιὰ νὰ φκειάσουμε κουλλούρια
και νὰ κάμουμε τὸ γάμο!*

Ἐπισημασθέντες ὡς ἀπὸ τῶν προσκεκλημένων εἰς τὸν γάμον ὀρίζεται ὡς ἡ «ζυμωτοῦ»², ἣτις ἀσχολεῖται μὲ τὴν παρασκευὴν τῆς ζύμης. Πρὶν αὕτη ἀρχίσῃ τὸ ζύωμα, μικρὸν ἄρρεν παιδίον μὲ ἓνα «ζευγλι»³ (ράβδος σιδηρᾶ χρησιμοποιομένη ἐν τῷ ζυγῷ τῶν βοῶν) κλεμμένον⁴, εἰ δυνατόν, ἐξ ἄλλης οἰκίας, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ἔχει προσδεθῆ εἰς σχῆμα σταυροῦ⁵ δέσμη βασιλικοῦ μὲ ἐρυθρὸν νῆμα μετὰ τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος τοῦ γαμπροῦ ἢ τῆς νύμφης, κάμνει ἐπὶ τῆς ζύμης τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Τὴν στιγμὴν τῆς ἐνάξεως τῆς ζυμώσεως διὰ τῆς χύσεως ὕδατος ἐπὶ τοῦ ἀλεύρου ῥίπτεται πυροβολισμὸς εἰς τὸν ἀέρα⁶, ὡς ἀνακοίνωσις⁷ περὶ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου κατὰ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν. Εἰς

¹ Κ. Α., χφ. 1658, σ. 3 (συλλ. *Νικ. Κοτσοπούλου*, Καρυνά Λευκάδος, 1951).

² Ἐξ Ἑλασσόνος· βλ. Κ. Α., χφ. 2792, ἐνθ' ἄν., σ. 81. Ἐξ Ἡπείρου Κ. Α., χφ. 1908B, σ. 60 (συλλ. *Δημ. Β. Οἰκονομίδου*, Λαογραφικὴ Ἀποστολὴ εἰς Κόνιτσαν (Πάπυγον), 1953).

³ Ἐκ Δυτ. Μακεδονίας· βλ. Κ. Α., χφ. 2790, σ. 16 (συλλ. *Γεωργ. Μπούτση*, Περικοπή Φλωρίνης, 1963). Πρβλ. Κ. Α., χφ. 2459, σ. 109 (συλλ. *Ξενοφ. Μαγκλάρα*, περιοχὴ Καστορίας, 1962) καὶ Κ. Α., χφ. 2894, σ. 56 (συλλ. Ἄ. Ν. Δευτεραίου, ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης, 1964).

⁴ Κ. Α., χφ. 2785, σ. 39 (συλλ. Ἀριστοτ. Μαντρατζῆ, Ξινὸ Νερό Ἀμυνταίου, 1963). Πρβλ. καὶ Κ. Α., χφ. 2789, σ. 6 (συλλ. *Μαρίας Λιάκου*, Ἅγιος Παντελεήμων Βεγορίτιδος Φλωρίνης, 1963).

⁵ Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 56.

⁶ Πρβλ. τὰ κατὰ τὸν γάμον ἐν Ἀρκαδίᾳ Κ. Ἄ. Ρωμαίου, Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον, Λαογρ. 7 (1923), σ. 357.

⁷ Βλ. ἐκ Ναυπακτίας *Δημ. Ντούζου*, Λαογραφικὰ ὄρεινῆς Ναυπακτίας (Κραβάρων), Ἀθήναι 1961, σ. 85. Ἐκ Ροῦμελῆς *Ξενοφ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, Ἑλληνικὰ ἔθιμα, Α', Ἀθήναι 1956, σ. 42. Ἐκ Φλωρίνης, Κ. Α., χφ. 2790, ἐνθ' ἄν., σ. 17. Ἐξ Ἡπείρου Κ. Α., χφ. 2302, σ. 573 (συλλ. *Δημ. Β. Οἰκονομίδου*, Πράμαντα Ἰωαννίνων, 1959).

Ξινόν Νερόν Ἄμυνταίου¹ ἀναμειγνύεται εἰς τὴν ζύμην καὶ προζύμι παλαιὸν ἐξ οἰκογενείας, ἣ ὁποία ἔχει ἐν ζωῇ ἅπαντα τὰ τέκνα αὐτῆς.

Κατὰ τὴν παρασκευὴν τοῦ φυράματος τὰ παριστάμενα κοράσια, ἐπιθέτοντα τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ ἀλεύρου τῆς σκάφης, ἐπεύχονται «νὰ προκόψῃ»², καὶ ρίπτουν ἀσημένια νομίσματα³, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ οἱ γονεῖς τῶν μελλονύμφων, συγχρόνως δὲ λέγεται ἐν μελωδίᾳ:

Ἔλα, μάννα, ἀσήμωσέ το
καὶ πατέρα χρούσωσέ το⁴.

Τὰ νομίσματα ταῦτα λαμβάνουν κατόπιν αἱ νεάνιδες⁵, αἱ ὁποῖαι ἠσοχολήθησαν εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ προζυμιοῦ. Τὸ οὕτω παρασκευασθὲν προζύμι στολιζέται ἀκολούθως μὲ τὸ «λουλούδι τοῦ Σταυροῦ», τὸν βασιλικόν⁶, διὰ νὰ εἶναι καὶ ἡ ζωὴ τῶν μελλονύμφων εὐτυχισμένη⁷.

Εἰς τὴν Ἰνέπολιν⁸ τῆς Σινώπης ἐκαλύπτειτο παλαιότερον (πρὸ τοῦ 1923) τὸ προζύμι μὲ ὠραῖον καὶ κεντημένον μακρὸν ὕφασμα. Εἰς Κάτω Κλεινὰς Φλωρίνης τὸ σκεπάζουν μὲ τὴν κάπαν τοῦ πλέον ἡλικιωμένου ποιμένου, «ποὺ ἔχει χρόνια στὰ πρόβατα. Θὰ πᾶνε νὰ τὴν πάρουνε ὄχι ἀπὸ τὸ σπῖνι του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μαντρί»⁹. Ἀκολούθως τοποθετεῖται τὸ προζύμι εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης, περίξ αὐτοῦ στήνεται χορὸς, ᾄδονται δὲ καὶ σχετικὰ τραγούδια¹⁰. Τὸν χορὸν σύρει ἄρρεν

¹ Ἐκ Δυτ. Μακεδονίας βλ. Κ. Α., χφ. 2785, σ. 15 (συλλ. Ἀριστοτ. Μαντρατζῆ, Ξινὸ Νερό Ἄμυνταίου, 1963). Πρβλ. ἐξ Εὐρυτανίας Ἠλ. Κ. Σαμαρά, ἔνθ' ἄν., σ. 28.

² Βλ. ἐξ Ἠπείρου Γ. Π. Ἀναγνωσταπούλου, ἔνθ' ἄν., σ. 41.

³ Κ. Α., χφ. 1560, σ. 51 (συλλ. Μεθοδ. Κορτοσιάνου, Αἰδηψός, 1947). Ἐξ Ἠπείρου Κ. Α., χφ. 2302, ἔνθ' ἄν., σ. 574. Βλ. καὶ Κ. Α., ἀρ. 1898, σ. 110 (συλλ. Δήμητρας Μερεμέτη, Ἐπαρχ. Ἐρμιονίδος, 1953), χφ. 2304, σ. 359 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Μήλος (Τρυσπητὴ) 1959).

⁴ Κ. Α., χφ. 2089, σ. 5-6, ᾄσμα, στίχ. 1-4 (συλλ. Κων/ρον Πάλλου, Λευκάς, 1954).

⁵ Ἐκ Ναυπρακτίας, βλ. Δημ. Ντούζου, ἔνθ' ἄν., σ. 85.

⁶ Γ. Ἀ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., ἔτ. Ε' - ΣΤ' (1943-44), σ. 149. Πρβλ. Δημ. Β. Οἰκονομίδου, «Χρονογράφου τοῦ Δωροθέου» τὰ λαογραφικά, Λαογρ. 19 (1960-61), σ. 23-24, καὶ Ἐμμ. Ἰ. Ἐμμανουήλ, Λουλούδια καὶ δένδρα. Μυθολογία, ἱστορία. (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων), Ἀθήναι 1960, σ. 47.

⁷ Κ. Α., χφ. 2459, σ. 172 (συλλ. Ξενοφ. Μαγκλάρα, Περιοχὴ Καστορίας, 1962).

⁸ Βλ. Κ. Α., χφ. 1141, σ. 59 (συλλ. ἐκ προσφύγων ὑπὸ Μαρίας Λιουδάκη, 1938).

⁹ Ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης, βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἔνθ' ἄν., σ. 55.

¹⁰ Ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγιος Παντελεῖμων Φλωρίνης, βλ. Κ. Α., χφ. 2789, ἔνθ' ἄν., σ. 7. Πρβλ. ἐκ Καστορίας Κ. Α., χφ. 2459, ἔνθ' ἄν., σ. 102.

παιδίον, τὸ ὅποιον φέρον εἰς χεῖρας χάλκινον δοχεῖον σπένδει ἕξ αὐτοῦ κυκλικῶς¹ περὶ τὴν σκάφην, ἔνθα τὸ προζύμι. Καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἄδονται σχετικὰ τραγούδια, ἀναφερόμενα εἰς τὸ ἄτομον², τὸ ὅποιον ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν, ἢ εἰς τὴν σκάφην³ ἢ εἰς τοὺς γονεῖς⁴ τῶν μελλονύμφων, διὰ νὰ εὐχηθοῦν, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς γείτονας⁵ καὶ λοιποὺς συγγενεῖς, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὰ ψωμιά τοῦ γάμου.

γ) Τὸ ζύμωμα

Ἐφοῦ «ἀνεβῆ τὸ προζύμι», ἀρχίζει τὸ ζύμωμα τῶν ἄρτων, ὁμοίως μὲ συνοδείαν ἐπαινετικῶν ἄσμάτων ὑπὸ παρισταμένων ἀμφιθαλῶν κορασίδων, ὡς τὸ ἀκόλουθον⁶:

*Τὰ χέρια στάζουν μάλαμα, τὰ νύχια σου χρυσάφι,
τὰ χεῖλη σου ροδόσταμο καὶ γέμισεν ἡ σκάφη.
Ἄνακουμπώσου, λυγερή, τ' ἀλεῦρι νὰ ζυμώσης,
καὶ σύ, γαμπρέ, σῦρε κοντά, πρῶτος νὰ τὸ χρυσώσης.*

Τὰ ἄσματα ταῦτα⁷ εἶναι κυρίως ἐπαινετικά τῆς κόρης⁸, ἢ ὅποια ζυμώνει.

¹ Βλ. Κ. Α., χφ. 2394, σ. 47 (συλλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης, 1961). Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Γ' (1931), σ. 196, ἔνθα ἡ οἰκοδέσποινα «πλαγίως κρατοῦσα τὴν λάγινον δρομαίως περιτρέχει τὸν σωρὸν τοῦ σίτου».

² Ἐκ περιοχῆς Καστορίας, βλ. Κ. Α., χφ. 2459, ἔνθ' ἀν., σ. 102.

³ Βλ. Κ. Α. χφ. 1474, σελ. 111, ἄσμα, στίχ. 7 (συλλ. Μ. Τσάκωνα, Μανιάκι, 1938).

⁴ Οὔτοι καὶ ἂν ἀκόμη ἔχουν ἀποθάνει δέον νὰ προσκληθοῦν, ὡς διὰ τοῦ ἐπομένου ἄσματος, διὰ νὰ δώσουν τὴν εὐχὴν τῶν εἰς τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς τῶν:

*Ψιλή φωνούλα -νεῖχεται καὶ βγαίν' ἀπὸ τὸν Ἄδη
εἶν' τῶν γονιῶνε ἡ εὐκή, πὸν τό ἴμαθαν καὶ φθάνουν.*

Βλ. Κ. Α., χφ. 2005, σ. 314-315 (συλλ. Ν. Μόσολα, Μύτικας Βονίτισης, 1953).

⁵ Βλ. Κ. Α., χφ. 899, σ. 6-7, ἀρ. 2, στίχ. 20-21 (συλλ. Ἰ. Κ. Λαμπρίδου, Ζίτσα Ἡπείρου, 1928), ἔνθα:

*Εὐχῆστε με, γειτόνοι, τώρα πὸν κοσκινίζουν,
τώρα πὸν κοσκινίζουν καὶ πιάνουν τὰ προζύμια.*

⁶ Βλ. Ἄωνόμου, Ἡ ἑορτὴ τῶν Δωδεκανησίων. Πῶς γίνεται ὁ γάμος εἰς Ρόδον. Ἐφημ. «Πατρίς» 25 Μαρτ. 1928.

⁷ Ἐκ Σκύρου, βλ. Νίκη Πέροδικα, ἔνθ' ἀν., σ. 111. Ἐξ Ὑδρας, βλ. Νικολ. Γ. Χαλιωρῆ, Ὑδρέϊκα λαογραφικά, Πειραιεὺς 1931, σ. 37.

⁸ Βλ. Ἄναστ. Βρόντη, Ροδίτικος γάμος, Ρόδος 1932, σ. 24. Ἐτι Κ. Α., χφ. 1379, σ. 94 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, Ρεῖσδερε Σμύρνης, προσφυγ. συνοικισμὸς ἐν Ἱεραπέτρῳ Κρήτης, 1939). Πρβλ. «Μὲ γέλια φέρνει τὸ νερό, μὲ γέλια τὸ ζυμώνει» βλ. Κ. Α., χφ. 1922, σ. 33, στίχ. 3 (συλλ. Δημ. Τεανίδη, Κεράσοβον Κονίτισης, 1952).

Ἐν Ρεϊσδερέ Σμύρνης¹ ἐζύμωναν παλαιότερον (πρὸ τοῦ 1923) γυναῖκες μέσης ἡλικίας, αἱ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἦσαν τελείως ἀγναὶ² καὶ καθαραὶ ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐνδύματά των³. Αὗται, συνήθως συγγενεῖς, μάλιστα ἐξαδέλφαι⁴ τοῦ γαμβροῦ, τὰς ὁποίας προσεκάλει πρὸς τοῦτο ἡ μήτηρ αὐτοῦ, ἐτραγουδοῦσαν :

*Ἐλᾶτε, κοσολίνες μου, καὶ βάρτε τὰ καλά σας,
νὰ τὸν παινέστε τὸ γαμβρὸ ὅλες μὲ τὴν καρδιά σας⁵.*

Εἰς τὴν Τσεντώ τῆς Θράκης⁶ (ἐπίσης πρὸ τοῦ 1923) ἔπρεπε νὰ μετᾶσχουν εἰς τὸ ζύμμαμα τῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου «μία πρωτογέννητη κόρη» καὶ μία τελευταία εἰς τὴν σειρὰν τῶν τέκνων, «ἀποτεκνάδι» ὡς λέγεται, διότι τὰ πρωτότοκα παιδιὰ, ὡς καὶ αἱ πρωτοστέφανοι γυναῖκες⁷, πιστεύεται ὅτι εἶναι πλέον τυχερά, δηλαδὴ φέρουν καλὴν τύχην⁸.

Εἰς τὴν ζύμην ἐρρίπτοντο ἔτι καὶ διάφορα μυρωδικὰ διὰ νὰ γίνουν οἱ ἄρτοι ἀφραῖτοι καὶ μυρωδάτοι, ἥδοντο δὲ συγχρόνως καὶ σχετικὰ τραγούδια, ὡς π. χ. :

*Γιὰ φέριτε μωσχοκάρνδα, γιὰ φέριτε καὶ κανέλλα,
γιὰ ρίχτε μὲς' στὸ ζύμμαμα, γιὰ νὰ μωσκοβολᾷ.*

*Γιὰ φέριτε ψιλοσοῦσαμο καὶ ζάχαρι καὶ μέλι
κι ἀλείψτε γύρω τὰ ψωμιά, κι ἀλείψτε τὰ τσουρέκια⁹.*

Ὅμοίως εἶτα, ὡς κατὰ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν, οἱ παριστάμενοι ρίπτουν

¹ Κ. Α., χφ. 1379, ἔνθ' ἀν., σ. 94. Πρβλ. Κ. Α., χφ. 1446 Α', σ. 44 (συλλ. Δημ. Λουκάτου, Λέσβος, 1940).

² Περὶ τῆς ἀγνείας καὶ τῆς τελείας καθαριότητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μαγγανείας βλ. τὸ ἄρθρον Keuscheit ὑπὸ *Fehle* εἰς τὸ Handw. des Deutsch. Aberggl., τόμ. IV (1931-32), στ. 1291-1303, καὶ *G. Frazer*, *The Golden Bough*, τόμ. X, (1936), σ. 132.

³ Ἐκ Κιμῶλου Κ. Α., χφ. 2758, ἔνθ' ἀν., σ. 44. Πρβλ. *Georg. K. Σπυριδάκη*, *Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν*. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. Κ' (1950), σ. 131, ἔνθα ἀναφέρεται, ὅτι εἰς οὐδένα ἐπετρέπετο νὰ προσέλθῃ εἰς γάμον ἐνδεδυμένος διὰ ρουπαροῦ ἐνδύματος· βλ. καὶ *Φ. Κουκουλέ*, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. Δ' (1950), σ. 101.

⁴ Βλ. Κ. Α., χφ. 2615, σ. 15 (συλλ. Χ. Φούκα, Ἐλεύθερον Γρεβενῶν, 1960).

⁵ Ἐκ Κιμῶλου· βλ. Κ. Α., χφ. 2758, ἔνθ' ἀν., σ. 44.

⁶ Βλ. *Φωτίου Γ. Ἀποστολίδου*, Ἐορτασμός τῶν γάμων στὴν Τσεντώ, Θρακικά, τόμ. 4 (1933), σ. 269.

⁷ Κ. Α., χφ. 1104Γ, σ. 24 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Μεσημβρία, 1937).

⁸ Πρβλ. *G. Frazer*, *Golden Bough*, τόμ. X, σ. 295.

⁹ Ἐκ Πελοποννήσου βλ. Κ. Α., χφ. 460 σ. 40. (Μωραΐτικα τραγούδια, 1905).

πάλιν ἐντὸς τῆς σκάφης νομίσματα¹ ἀσημένια ἢ χρυσᾶ, τὰ ὅποια λαμβάνει ἐκεῖνη πὺν ἐξύμωσε τὰ ψωμιᾶ. Ἐπακολοθεῖ τέλος, ὡς καὶ προηγουμένως κατὰ τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν», χορός, καθ' ὃν ἐνίστε οἱ χορεύοντες φέρουν ἄρτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἄδοντες πλὴν ἄλλων καὶ τὸ ἀκόλουθον εἰδικὸν ἄσμα²:

Πρω - τό - ψω - μα - πρω - τό - ψω - μα - καί
 πρω.το - ζυ - μω - μέ - νο - καί πρω.το - ζυ - μω -
 μέ - νο - μέ - νο καὶ ποιός σέ - πρω.το - ζύ.μω.σε - καί
 ποιός δά - σέ - χο - ρέ - ψη καὶ ποιός δά - σέ - χο - ρέ - ψη

*Πρωτόψωμα, πρωτόψωμα καὶ πρωτοζυμωμένο,
 καὶ ποιός σέ πρωτοζύμωσε καὶ ποιός θὰ σέ χορέψη;
 — Θανάσω με πρωτοζύμωσε, Τριάδα θὰ με χορέψη.*

δ) Ἡ πλάσις τῶν ἄρτων

Μετὰ τὸ ζύμωμα, ὅταν τὸ φύραμα «ἀνεβῆ», λαμβάνει χώραν τὸ πλάσιμον τῶν ψωμιῶν ὑπὸ εἰδικῶν γυναικῶν, αἱ ὅποια καλοῦνται «πλάστρουσαι» εἰς Κάρπαθον³ καὶ ἐνταῦθα με συνοδεῖαν ἄσματων:

*Κορίτσια, δπον πλάσσετε, βάρτε τῆ μαστοριά σας,
 καὶ ὁ γαμπρὸς σᾶς εὐχεται τοῦ χρόνου στὰ δικά σας⁴.*

¹ Ἐκ Κρήτης βλ. *Κατίνας Πατεροῦ - Χρυσουλάκη*, Ὁ γάμος στὰ Σφακιὰ, Κρητ. Ἑστία, ἔτ. ΣΤ' (1954), σ. 17.

² Ἐκ Θράκης βλ. Κ. Α., χφ. 2343, σ. 47 (συλλ. *Δημ. Πετροπούλου - Στ. Καρακάση*, Καρωτὴ Διδυμοειχίου, 1960).

³ *Μ. Γ. Γεωργίου*, Καρπαθιακά, τόμ. Α', Πειραιεὺς 1958, σ. 175. Πρβλ. *Σωτηρ. Γουδουδάκη*, «Τὰ κανίσκια» τῶν Βρυσικῶν, Ἀνασυγκροτήσεις, ἔτ. Γ' (1956), ἀρ. 9 (33) σ. 145.

⁴ *Μ. Γ. Γεωργίου*, ἐνθ' ἀν., σ. 175. Πρβλ. καὶ Κ. Α., χφ. 1907, σ. 16 (συλλ. *Ν. Ζάρακα*, Πυλὶ Κῶ, 1953):

*Πλάστε, κοπέλλες, ὁμορφα τῶν κολλουριῶν τοὺς κλώνους,
 πλάστε καὶ προσέξτε ὁμορφα νὰ γινῶνε.*

Ἰδιαίτερα καταβάλλεται φροντίς διὰ τὸ πλάσιον τῶν κουλλουρῶν τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ, αἱ ὁποῖαι θὰ σταλοῦν ἐναλλάξ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρὸν¹ καὶ ὑπὸ τῆς τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν νύμφην². Ἐπὶ τῶν

Εἰκ. 1. Γαμήλιοι ἄρτοι μετὰ μήλα ἐπ' αὐτῶν. (Μελενικίτσι Σερρών).

(Φωτ. Γεωργ. Ν. Αἰκατερινίδου, 1963)

ἄρτων τούτων σχηματίζονται διὰ ζύμης μετὰ προσοχὴν καὶ καλαισθησίαν τὰ ἀρχικὰ γράμματα τοῦ ὀνόματος³ ἑκατέρου τῶν νυμφευομένων καὶ ἄλλα στολίδια, πῆγνυνται δὲ ἐπὶ τῆς ζύμης κλάδοι κλήματος, μηλέας, μήλα (βλ. εἰκ. 1), ἄνθη κλπ.⁴. Οἱ ἄρτοι

¹ Κ. Α., χφ. 2417, σ. 11 (συλλ. Ν. Β. Κοσμᾶ, Μπαλάφτσα, νῦν Κοχλικόν, Λαγκαδά, 1962).

² Βλ. Θ. Κωστάκη, Ἀνακού, Ἀθήνα 1963, σ. 168. Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 239 καὶ ἐκ Γρεβενῶν Κ. Α., χφ. 2611, σ. 2 (συλλ. Πτολεμαίου Νταρούκα, Λαγκαδιὰ Γρεβενῶν, 1962).

³ Ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 225.

⁴ Βλ. Ἑλληνικῆς Σαραντῆ-Σταμούλη, Ἀπὸ τὰ ἔθιμα τῆς Θράκης, Θρακικά 5 (1934), σ. 18. Δ. Η. Οἰκονομίδου, Γαμήλια ἔθιμα, Ἀρχ. Πόντου 1 (1928), σ. 138, καὶ Ἀ. Παπαδοπούλου, Γαμήλια ἔθιμα εἰς τὸ Χαρτοκόπι, Ἀρχ. Πόντου 19 (1954), σ. 242. Περὶ καὶ Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, τὴν βάπτισιν καὶ τὸν γάμον ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Ζ' (1952), σ. 141. Τοῦ ἰδίου, Ἰδιωτικὸς βίος τῶν Βυζαντινῶν. Γάμος. (Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοσ., τόμ. 10, σ. 209). Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμεικτα Β' (1921), σ. 230-231 (γαμήλια σύμβολα).

οὔτοι πλάσσονται εἰς σχῆμα τριγώνου¹ ἢ στρογγυλοὶ ἢ κουλλοῦρες, διακοσμοῦνται δὲ μὲ κέντημα ἐπὶ τῆς ζύμης καὶ τὰ λοιπὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου μὲ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ², μὲ μορφὰς γύρω ἀνθρώπων, ζώων, πτηνῶν³, ἰχθύων⁴ καὶ φυτῶν⁵, πρὸς δὲ καὶ σκηνῶν ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν ἀγροτικοῦ καὶ ποιμενικοῦ βίου⁶. Τὰ ψωμιὰ στολίζονται προσέτι καὶ μὲ σταφίδας⁷, μέλι, ἀμύγδαλα, ὡς «ποπάμ' ἔβαζαν ὀλίγα ἀμύγδαλα, στόλος . . .»⁸. Ἡ διακόσμησις περιλαμβάνει καὶ παραστάσεις σχετικὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ γάμου. Εἰς τὰς Ἄνω Κλεινὰς Φλωρίνης ἀναφέρεται ὅτι: «Ἄφου ζυμωθῆ ἡ μογάτσα, βάζομε ἀπὸ πάνω σταφίδες, καραμέλλες καὶ κάνομε διάφορα σχέδια. Κυρίως κάνουμε ἓνα ἀγοράκι καὶ ἓνα κοριτσάκι, γιὰ νὰ γεννηθοῦν ἔτσι τὰ παιδιά τῶν νεονύμφων. Κάνουμε ἐπάνω στὴν μογάτσα ἀκόμη καὶ ἓνα παλποῦ καὶ μιὰ γριά, γιὰ νὰ γεράσουν οἱ νεόνυμφοι καὶ νὰ ἀποκτήσουν ἐγγόνους. Ἀκόμη ζωγραφίζουμε καὶ ἀλέτρι, γιὰ νὰ ἐξῆ πολλὰ χωράφια, νὰ ὀργῶνῃ ὁ γαμπρός, γιὰ νὰ εἶναι τὸ σπίτι του πάντα γεμᾶτο»⁹.

Συγχρόνως πρὸς τὴν πλάσιν καὶ τὸν στολισμὸν τῶν ἄρτων πυρώνεται ὁ φοῦρνος διὰ τὴν ὄψησιν αὐτῶν. Τὰ ξύλα πρὸς τοῦτο ἔχουν μεταφερθῆ ἐν πομπῇ

¹ Ἐκ Πόντου βλ. Ἄντ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 242.

² Βλ. Κ. Ἀ. Ρωμαίων, Τὸ ἑνὶ κατὰ τὸν γάμον, ἐνθ' ἄν., σ. 357, καὶ ἐκ Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 33.

³ Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουν καθαρῶς συμβολικὴν σημασίαν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὰ ἐπὶ τῶν πλακουντίων κατὰ τὰ Ἀδωνία εἰκονιζόμενα πετεινὰ καὶ ἐρπετὰ· βλ. Δημ. Πετροπούλου, Θεοκρίτου εἰδύλλια κ.λ.π. Λαογρ. 18 (1959) σ. 31. Κ. Ἀ. Ρωμαίων, Λαϊκῆς λατρείας τῆς Θράκης, Ἀρχ. Θρακ. Ἐθναροῦ ΙΑ' (1944-45), σ. 106. Περὶ τοῦ συμβολισμοῦ τούτων εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν βλ. Ἀλίκης Ἀναστασιάδου - Λεβαντή, Ὁ συμβολισμὸς εἰς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια καὶ εἰς τὰ ἀρχαῖα ποιήματα, Ἀθήναι 1947, σ. 3, σημ. 1.

⁴ Διὰ τὸν συμβολισμὸν τῶν ἰχθύων κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα βλ. Δημ. Ν. Μωραΐτου, Ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας. Ἀρχαῖοι χρόνοι (Α' - Δ' αἰών), Ἀθήναι 1964, σ. 101-102 καὶ 149.

⁵ Βλ. Στίλπ. Κυριακίδου, Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ τὰ λουλούδια, Πειρ. Γράμματα, Α' (1946), σ. 89-91. Περὶ Κ. Ρωμαίων, Ἡ κληματόβεργα στὰ στέφανα τοῦ γάμου, Περιγητικὴ 1963, τεύχ. 33, σ. 24-25.

⁶ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Ἑλληνικαὶ ἐορταὶ καὶ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας, Ἀθήναι 1956, σ. 49-50.

⁷ Ἐκ Δυτ. Μακεδονίας Κ. Α., χφ. 2494, σ. 18 (συλλ. Θεολ. Χασιώτου, Ὁμαλὴ Βοῖου Κοζάνης, 1962).

⁸ Βλ. Κ. Α., χφ. 1104Α, σ. 57 (συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Μεσημβρία, 1937) καὶ ἐξ Εὐβοίας· βλ. καὶ Ξένης Κερασιώτη, Ἐνας γάμος στὰ ἐλληνικὰ βουνά, Ἡὼς ἔτ. 8 (1965), ἀρ. 86, σ. 18.

⁹ Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 54-55.

ὑπὸ νέων καὶ νεανίδων ὑπὸ τοὺς ἤχους μουσικῆς, ἐκτέλεσιν χορῶν καὶ μὲ ἐπαινετικά διὰ τοὺς μελλονόμενους ἄσματα¹. Ἐπίσης μὲ χορούς, ὅταν ἔχη ἐτοιμασθῆ ὁ φοῦρνος, θὰ μεταφερθοῦν πρὸς νῆσιμον τὰ ψωμιά, θὰ σταυρωθῆ ἔξωθεν τὸ στόμιον αὐτοῦ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἄρτων², εἶτα δὲ θὰ χορεύσουν³ εἰς τινὰς τόπους ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἢ κυκλικῶς τρεῖς πρωτοστέφανοι γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μετάχει εἰς τὸ ζύωμα.

Τὸ «κάλεσμα» εἰς τὸν γάμον θεωρεῖται πλέον τιμητικόν, ὅταν γίνεται τοῦτο μὲ ἄρτον, ἀποστελλόμενον πρὸς τὸν καλούμενον. Ἐκ τοῦ ἔθους τούτου ἡ φράσις: «μὲ κάλεσαν μὲ κολλούρια»⁴. Πρὸς τοῦτο πολλαχοῦ, νεάνιδες κατὰ προτίμησιν οὐχὶ ὀρφαναὶ ἀλλ' ἀμφιθαλεῖς⁵, φέρουσαι εἰς σάκκους, «δισάκκα»⁶, ἄρτους, ἐπεσκέπτοντο παλαιότερον τὴν προσκαλουμένην οἰκογένειαν, ἐγχειρίζουσαι ἄρτον⁷, ὁ ὁποῖος ἐπεῖχε θέσιν προσκλητηρίου. Ἄν ἤθελον περισσεύσει ἄρτοι ἐκ τῶν παρε-

¹ Σημειώνομεν ὅτι καὶ ὁ φοῦρνος, ὁ ὁποῖος προτιμάται, εἰ δυνατόν, νὰ εἶναι νεόκτιστος καὶ δίπατος (ἐξ Ἀρκαδίας βλ. Κ. Λ., χφ. 856, ἐνθ' ἄν., σ. 5) ἀποτελεῖ θέμα λαϊκῶν τραγουδιῶν, ὡς:

*Φοῦρνε μου, γυροθόλωτε, κόκκινε, σὰν καμίνι,
ψησ' τὰ κολλούρια ρόδινα καὶ ἄσπρα τὰ τσοφρέκια
βγάλε καὶ τὴν τυρόπιττα σὰν ἡλιο ροδισμένη.*

Βλ. Κ. Λ., χφ. 460, σ. 47, Μωραΐτικα Τραγουδιὰ, Πελοπόννησος, 1905 (συλλ. Ἀνωνύμου).

² Ἐκ Δωδεκανήσου: Βλ. *Ηρ. Μ. Καραναστάση*, ἐνθ' ἄν., σ. 232. Πρβλ. Κ. Λ., χφ. 2076, σ. 107 (συλλ. *Λογκά Ἰω. Καλησπέρη*, Κάμπος Χίου, 1950).

³ Κ. Λ., χφ. 1104 Γ', σ. 24 (συλλ. *Γ. Ἀ. Μέγα*, Μεσημβρία, 1937). Πρβλ. καὶ *Ηρ. Μ. Καραναστάση*, ἐνθ' ἄν., σ. 232, ἐνθα εἰς τὴν Κῶν αἱ νεάνιδες χορεύουν ἄδουσαι:

*Σὰν δὰ μῆλα, σὰν δὰ ῥόδα,
σὰν δῆς Παναγιᾶς τὰ μάουλα
σὰν δ' αἰ Γιαννιοῦ τὰ κάλλη,
σὰν δὰ τριαντάφυλλα.*

⁴ Ἐκ τῆς περιοχῆς Βοῖου τοῦ νομοῦ Κοζάνης, Κ. Λ., χφ. 2494, ἐνθ' ἄν., σ. 18. Πρβλ. *Γ. Ἀγγελῆ*, Νεστόριον, μία ἐθνικὴ ἐπαλιξι τοῦ Γράμμου, Νεστόριον 1959, σ. 50.

⁵ Ἐκ Λυτ. Μακεδονίας βλ. Κ. Λ., χφ. 2605, σ. 1 (συλλ. *Αἰκατερ. Βλαγκούλη*, Κρανια Γρεβενῶν, 1962).

⁶ Βλ. ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου: *Δημ. Η. Οἰκονομίδου*, ἐνθ' ἄν., σ. 139. Πρβλ. ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Λ., χφ. 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 238 καὶ Κ. Λ., χφ. 2611, σ. 3 (συλλ. *Πτολ. Ντουρούκα*, Λαγκαδιὰ Γρεβενῶν, 1962).

⁷ Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης βλ. Κ. Λ., χφ. 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 238, ἐκ Μυτιλήνης *Χρ. Παρασκευαίδου*, Ἡ παλαιὰ Ἀγ. Παρασκευή, ἐν Μυτιλήνῃ, ἄ. ἔ., σ. 120-121. Πρβλ. καὶ ἐκ Θράκης *Νικ. Βαρεῖδη*, Λαογραφικὰ περιφερείας Διδιμοτείχου καὶ δημοτικὰ ἄσματα Σουλίου, Θρακικά, 18 (1943), σ. 304.

σκευασμένων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, οὗτοι διενέμοντο ὀπωσδήποτε, μὴ ἐπιτρεπομένης τῆς ἐπαναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὴν οἰκίαν¹. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου προσκαλεῖτο πρῶτος ὁ ἱερεὺς² τοῦ χωρίου, ὅστις θὰ ἐτέλει τὴν στέφιν, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ ἀνάδοχος³. Ἐπίσης μὲ κουλλούρας, «κ'λούρ'ς» εἰς τινα⁴ μέρη καλουμένας, προσκαλοῦνται στενοὶ συγγενεῖς, διαμένοντες «ὄξω χωριοῦ»⁵ καθὼς καὶ τὰ πρὸς βοήθειαν κατὰ τὸν γάμον πρόσωπα, ὡς οἱ μάγειροι⁶ καὶ οἱ μπράτιμοι⁷. Σημειωτέον ὅτι προσκλήσεις συμμετοχῆς ὑποβιάλλονται καὶ εἰς τοὺς προστάτας τοῦ χωρίου Ἁγίους⁸, πρὸς δὲ καὶ εἰς τεθνεῶτα μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν μελλονύμφων, τοῦ καλοῦντος ἐπιλέγοντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: «νά ρθῆτε καὶ σεῖς στὴ χαρά, ἀλλὰ ζημιὰ νὰ μὴ μᾶς κάνετε»⁹.

Οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν πρόσκλησιν τοῦ γάμου κομίζουσι ὡς δῶρον εἰς τοὺς μελλονύμφους «πολυκεντημένην καὶ λουλουδοστολισμένην κουλλούραν»¹⁰, ἀποδί-

¹ Ἐκ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 239.

² Ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας βλ. Κ. Α., χφ. 2459, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 72. Ἐκ τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 58. Πρβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Οἰνου-τιακά, ἐν Χανίοις 1908, σ. 95.

³ Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἄν., σ. 98 σημείωσις. Πρβλ. Κ. Α., χφ. 2311, σ. 19 (συλλ. Στεφ. Χριστοφίδη, Καταφύγιον Κοζάνης, 1959) καὶ ἐκ Γρεβενῶν Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 68. Εἰς τὰς Κυθωνίας Γρεβενῶν φροντίζουν ἰδιαιτέρως τὰς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πλασσομένας κουλλούρας, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ᾄσματος:

*Κάμε κουλλοῦρες ἵν'βατές μὲ τὴ ψιλὴ τὴ σήτα,
γιὰ νὰ καλέσω τὸν παπὰ καὶ τὸν καλὸν νονὸ μου'
γιὰ νὰ καλέσω μπράτιμους καὶ τὴ μπρατίμισσά μου,
νά 'ρθοῦν στοῦ γάμου τὰ ταχιά, γιὰ νὰ μὲ στεφανώσουν.*

(Κ. Α., χφ. 2618, σ. 43, συλλ. Ἰω. Δ. Ἀναγνωστοπούλου, Κυθωνία Γρεβενῶν, 1962).

⁴ Εἰς Γρεβενὰ βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 58.

⁵ Ἐξ Ἡπείρου βλ. Νίκου Β. Ἀθανασίου, Οἱ γάμοι στὰ Σουλιωτοχώρια, Ἡπ. Γράμματα 1 (1944), σ. 188.

⁶ Ἐκ Γρεβενῶν βλ. Κ. Καραπατάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 60. Ἐκ τοῦ χωρίου Κλειναὶ τοῦ νομοῦ Φλωρίνης βλ. Κ. Α., χφ. 2894, ἐνθ' ἄν., σ. 54.

⁷ Ἐκ τῆς περιοχῆς Καστορίας βλ. Κ. Α., χφ. 2459, ἐνθ' ἄν., σ. 74, ἐνθα οἱ πρὸς τούτους ἀποστελλόμενοι προσκλητήριοι ἄρτοι ἔχουν σχῆμα βατραχίου.

⁸ Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 463.

⁹ Ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης Κ. Α., χφ. 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 332 - 333, πρβλ. καὶ σ. 240.

¹⁰ Βλ. Α. Κ. Μακρῆ, Ἡθῆ καὶ ἔθιμα καὶ παραδόσεις τῆς Ἀθαμανίας, 1900 - 1925, Τρίκαλα 1956, σ. 73. Πρβλ. ἐκ Πελοποννήσου εἰς Σπαρτιατ. Ἡμερολ., ἔτ. Α' (1900), σ. 84, καὶ Γ. Ν. Καλαματιανοῦ, Ὁ Μανιάτικος γάμος, Ἑλλην. Γράμματα, χρόν. Β' (1928), σ. 246. Ἐκ Ναυπακτίας βλ. Β. Γ. Βαλαώρα, Ἡ λαογραφία τοῦ χωριοῦ μου Περίστα Ναυ-

δοντες οὕτω τὴν τιμὴν τῆς προσκλήσεως, ἅμα δ' ὅμως δεικνύοντες καὶ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸ νέον ζεῦγος, πρὸς δὲ καὶ εὐχόμενοι προκοπὴν καὶ γενικῶς εὐτυχίαν εἰς αὐτό¹.

Ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν ἐκκίνησιν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης διὰ τὴν στέφιν ὑποκλίνεται² πρῶτον, ποιῶν συγχρόνως τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐνώπιον ἄρτου, τὸν ὁποῖον ἀκολούθως λαμβάνει μαζί του³ ὡς σύμβολον δυνάμεως καὶ εὐτυχίας. Τεμάχια ἄρτου⁴ ρίπτει κατόπιν ἢ νύμφη ἐπὶ τῆς στέγης τῆς οἰκίας της, προτοῦ ἐκκινήσῃ διὰ τὴν στέφιν⁵ ὡς προσφορὰν αὐτῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ διατρίβοντα δαιμονικά ὄντα⁶. Δύο πρόσφορα τίθενται κατόπιν ὑπὸ τὴν μασχάλην τῶν μελλονύμφων, προτοῦ εἰσέλθουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν⁷,

πακτίας, Θεσσαλονίκη 1933, σ. 36, ἐκ Δυτ. Μακεδονίας *Κ. Καραπατάκη*, ἔνθ' ἄν., σ. 41 καὶ ἐκ Ρούμελης *Ξενοφ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου*, ἔνθ' ἄν., σ. 43.

¹ Καὶ ὁ μυλωνᾶς, ὅστις ἤλεσε τὸν σίτον διὰ τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου, θὰ στείλῃ καὶ αὐτὸς «μ'λόπ'τα, πίττα ζυμωμένη μὲ ρακί, γαρύφαλλα, μαστίχα κοπανισμένη κι ἀπὸ πάνω στολισμένη ὅλη μὲ πλουμίδια». (Ἐκ *Σκύρου* βλ. *Νίκης Πέριδικα*, ἔνθ' ἄν., σ. 112). Εἰς γαμήλιον ἄσμα ἐκ Κρήτης ὁ καλεσμένος παρουσιάζεται φέρων «ψωμί ἀσήμι» :

Μάννα, σὸ γάμο μὲ καλοῦν καὶ 'πέ μ', εἶντα νὰ πάρω ;
 — *Γιέ μου, ὁ Κύριος σοῦ 'μπεγε κι ἀπ' ὄ,τι θέλεις πάρε.*
 — *Νά! πάρε, γιέ μου*
Καὶ δέσε κ' εἰς τὴν πετσέτα σου ἓνα ψωμί ἀσήμι,
καὶ δὸς τῇ νύμφῃ τὸ ψωμί καὶ τοῦ γαμπροῦ τὴν πέτσα.

(*A. Jeannarakis*, Ἄσματα Κρητικά, Λειπζίγ 1876, σ. 175, ἀρ. 232).

² Βλ. ἐκ Περιουπῆς Φλωρίνης *Κ. Λ.*, χφ. 2790, ἔνθ' ἄν., σ. 21.

³ Πρβλ. ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης *Κ. Λ.*, χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 129. Εἰς τὸ χωρίον Ἄρνησσα ἢ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ ἐκρέμα ἀπὸ τὴν μέσην τούτου μικρὸν πρόσφορον.

⁴ Βλ. *Κ. Λ.*, χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 337.

⁵ Βλ. *Γ. Ἀ. Μέγα*, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας, Ἐπετ. Λαογρ. Ἄρχείου, τόμ. Β' (1940), σ. 148.

⁶ Βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελλ. κατὰδεσμοὶ, Λαογρ. 9 (1926), σ. 454, σημ. 2. *Τοῦ αὐτοῦ*, Β.Β.Π., τόμ. ΣΤ', σ. 214. Ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον τὴν ὑπαρξίν δαιμονίων ἐπὶ τῆς στέγης μανθάνομεν ἐκ τοῦ *Πλινίου*, Η.Ν., 28, 33, βλ. καὶ *Κ. Ἀ. Ρωμίλου*, Τὸ ὄνι κατὰ τὸν γάμον, ἔνθ' ἄν., σ. 355.

⁷ Ἐκ περιοχῆς Γρεβενῶν βλ. *Κ. Καραπατάκη*, ἔνθ' ἄν., σ. 129, καὶ ἐκ τοῦ νομοῦ Πέλλης *Κ. Λ.*, χφ. 2394, ἔνθ' ἄν., σ. 444.

ὡς προστατευτικά¹ ἐκ τῆς ἐπηρείας κακοποιῶν δαιμόνων καὶ ἐπιδράσεως μαγικῶν πράξεων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς στεφανώσεως.

Μετὰ τὴν στέφιν, πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νεονύμφου εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοποθετεῖ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης² εἰδικὴν διὰ τὴν περίστασιν ταύτην³ κουλλούραν. Ὁ ἄρτος οὗτος, ὅστις εἶναι χαραγμένος σταυροειδῶς⁴ εἰς τέσσαρα τεμάχια, θραύεται ὑπὸ τῆς νύμφης, τὰ τεμάχια δ' αὐτοῦ ρίπτονται ἐπίσης σταυροειδῶς πρὸς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος⁵ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκδιώξεως τῶν δαιμονικῶν ὄντων⁶.

Οἱ νεόνυμφοι, ὅταν διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τὸν γάμον θὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν οἰκίαν τῶν γονέων τῆς νύμφης, θὰ φέρουν ἕκαστος μίαν κουλλούραν⁷. Ὁμοίως μὲ ἄρτον θὰ καλέσουν τοὺς νεονύμφους οἱ διάφοροι συγγενεῖς, οἱ ὅποιοι εἶχον

¹ Περὶ τῆς δοξασίας ὅτι ἐχθρικά πνεύματα ἀπειλοῦν τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρὸν εἰς κάθε σημεῖον βλ. *E. Samter, Familienfeste der Griechen und Römer*, Berlin 1901, σ. 142. *Κ. Ῥωμαίων*, ἐνθ' ἄν., σ. 357 καὶ τοῦ *Weise-Aall, Schwelle*, ἐν *Handwört. des deutsch. Abergl.*, τόμ. VII (1935), σ. 1509-1543.

² Ἐκ περιοχῆς Καστορίας βλ. *Κ. Α.*, *χφ.* 2459, ἐνθ' ἄν., σ. 144. Πρβλ. ἐξ Ὑδρας *Ν. Γ. Χαλιοῦ*, ἐνθ' ἄν., σ. 48· ἐκ Κρήτης *Μιχ. Δαφέρμον*, εἰς Προμηθ. ὁ Πυρρ., ἔτ. Β' (1926), τευχ. 39, σ. 7 καὶ ἐξ Εὐρυτανίας *Κ. Α.*, *χφ.* 2451, σ. 323 (συλλ. *Σπ. Περιστέρη*, 1962).

³ Ἐκ Ναυπρακτίας βλ. *Δημ. Γ. Ντούζου*, ἐνθ' ἄν., σ. 44.

⁴ Ἐξ Εὐβοίας βλ. *Κ. Α.*, *χφ.* 1475, σ. 20-21 (συλλ. *Μαρίας Ἰωαννίδου*, ἐξ Ἀγίας Ἀννης, 1941).

⁵ Ἐκ Λευκάδος βλ. *Εὐστ. Γ. Πολίτου*, ἐνθ' ἄν., σ. 315, ἐνθα ἡ νύφη, πρὶν ρίψῃ τὰ τεμάχια, θὰ κάμῃ τρεῖς φορὰς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Βλ. ἐπίσης ἐξ Εὐβοίας *Κ. Α.*, *χφ.* 2734 (συλλ. *Τάσου Παπαποστόλου*, 1961). Εἰς τὴν Ἠπειρὸν ἡ νύφη ρίπτει τὴν κουλλούραν ἐπὶ τῆς στέγης, ἐνῶ οἱ παριστάμενοι ἄδουν :

*Ρίξε, νύφη, τὴν κουλλούρα,
ρίξε, νύφη, τὴν κουλλούρα,
τί μᾶς ἔπιασε ἡ λιγούρα.*

(βλ. *Κ. Α.*, *χφ.* 2748, ἐνθ' ἄν., σ. 188).

⁶ Πρβλ. *Δημ. Ν. Μωραΐτου*, Ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς λατρείας, ἐνθ' ἄν., σ. 19 καὶ *Κ. Λυγροῦ*, Τὸ Κινί (μία ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας πέριξ τῆς Περγάμου), Πέρος γαμος 1929, σ. 994-995.

⁷ Ἐκ τῆς περιοχῆς Γρεβενῶν βλ. *Κ. Καραπατάκη*, ἐνθ' ἄν., σ. 163. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Πέλλης βλ. *Κ. Α.*, *χφ.* 2394, ἐνθ' ἄν., σ. 446.

προσκληθῆ εἰς τὸν γάμον, πρὸς παράθεσιν γεύματος κατὰ ἐπισήμους ἑορτάς, ὡς αἱ τῶν Χριστουγέννων, τῶν Ἀπόκρεων καὶ τοῦ Πάσχα¹.

Ἡ σημασία τῆς παρασκευῆς ταύτης ἄρτων κατὰ τὸν γάμον καὶ τῆς οὕτως εὐρείας χρήσεως αὐτῶν κατὰ διαφόρους φάσεις τῆς κατὰ παράδοσιν τελετουργικῆς τελέσεως καὶ ἑορτασμοῦ αὐτοῦ εἶναι, νομίζομεν, σαφής. Ὁ λαός, κατεχόμενος ἐνδομύχως ὑπὸ ἀνησυχιῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν γένει εὐτυχίαν τοῦ νέου ζεύγους, θεωρῶν δ' ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη τὸν ἄρτον ὡς ἱερόν, ἐνέχοντα δ' οὕτω δύναμιν προστασίας ἀπὸ κινδύνου ἐπιφορᾶς βλάβης ἐξ ἐπηρείας δαιμονικῶν ὄντων ἢ μαγικῶν πράξεων, ἐπιζητεῖ μεταξὺ ἄλλων ἐνεργειῶν του κατὰ τὸν γάμον καὶ διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ἄρτου μὲ τὴν ὡς ἄνω ιδιότητα νὰ προστατεύσῃ τὸ νέον ζεῦγος ἀπὸ παντὸς κακοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτὸ εἰς τὸν περαιτέρω ἀπὸ κοινοῦ βίον του ὑγείαν, δύναμιν εὐτεκνίας καὶ ἀφθονίαν ἀγαθῶν.

R É S U M É

Les Pains de Noces par A. N. Deftéreas

Des coutumes du mariage l'auteur examine ici la préparation et l'usage de pains spéciaux auxquels est attribué un sens magique.

Dans le premier chapitre sont exposées les coutumes observées pendant le choix du blé, destiné à la fabrication des pains en question et son expédition aux familles des futurs époux de la part des familles de parents ou d'amis. Ce blé est nettoyé et moulu autrefois dans des moulins à main et dans les temps modernes (jusqu'à 1920) dans des moulins à eau ou à vent. La farine ainsi produite est passée au crible dans les 24 heures qui suivent. Ensuite des enfants dont le père et la mère sont vivants font le levain au moyen de l'eau apportée de la source en silence. Après vient le pétrissage et le modelage des pains faits par des femmes spécialisées dans ce travail. On fait sur les pains avec de la pâte divers ornements, p. ex. des fleurs, des branches, des figures d'hommes, d'animaux, d'oiseaux, de poissons, des scènes de la vie quotidienne des laboureurs et des bergers, ou bien on trace les initiales du nom des futurs époux.

L'usage de ces pains pendant la cérémonie nuptiale est variée. C'est en envoyant de ces pains qu'on invite les parents proches et les person-

¹ Πρὸβλ. ἐξ Ἑλασσόνοσ Κ. Λ., γφ. 2792, ἐνθ' ἄν., σ. 103.

nes distinguées (le prêtre, le compère, le cuisinier etc.) et les membres défunts de la famille des futurs époux. L'invitation avec ces pains est considérée comme la plus honorifique.

Les personnes que reçoivent l'invitation au mariage apportent aux futurs époux une couronne de pain ornée de représentations diverses faites de pâte.

Le jeune homme à marier avant de partir de la maison paternelle pour aller joindre sa future épouse et aller à l'église pour la cérémonie du mariage s'incline en faisant la signe de la croix devant un pain énorme. Il prend ensuite ce pain avec lui comme signe de protection, de force et de bonheur.

La jeune fille après la cérémonie nuptiale en entrant dans sa nouvelle demeure, la maison du jeune marié, casse une couronne de pain faite dans ce but, et en jette les morceaux aux quatre points de l'horizon en faisant un geste en forme de croix. Cela pour chasser les esprits maléfiques.

Enfin les nouveaux mariés rendront la visite à leurs parents pendant la fête du «retour» (une semaine après leur mariage) en tenant des pains dans les mains.

L'auteur remarque dans son étude que le peuple plein d'inquiétude en ce qui concerne le bonheur du nouveau ménage et considérant, déjà depuis l'antiquité, le pain comme une chose sacrée et ayant en lui une force qui empêche les esprits maléfiques et les actes de magie à faire du mal, cherche dans l'usage du pain ci-dessus décrit la protection du couple de tout malheur et en même temps la transmission à lui de la santé, de la force, de la fécondité et de l'abondance.